

BORLUK VADİSİ ERKEN DEMİR ÇAĞI MEZARI Early Iron Age Tomb in Borluk Valley

Mustafa KARAGEÇİ

Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı,
mkarageci@hotmail.com

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Kars Platosu'nda yer alan Borluk Vadisi, Kafkaslardan Anadolu'ya geçiş yolları üzerinde bulunmaktadır. Bundan dolayı oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Borluk Vadisi, coğrafi olarak zor şartlara sahip bu bölgede eşsiz bir ekosistem özelliği göstermektedir. Yapılan araştırmalar bölgenin M.Ö. 3. Binyıldan itibaren aralıksız yerleşime sahne olduğuna işaret etmektedir. Avcı-toplayıcı topluluklarca keşfedilen bu yerleşim yerinin günümüze kadar geçen süre içerisinde farklı kültür ve medeniyetlerce kullanıldığı anlaşılmaktadır. 2014 yılından itibaren sürdürdüğümüz sistematik araştırmalar doğrultusunda Borluk Vadisi hakkında yeni verilere ulaşılmıştır. Bu çalışmada, ilgili araştırmalar doğrultusunda tespit ettiğimiz Erken Demir Çağı'na ait mezar alanının Borluk Vadisi, bölge tarihi ve arkeolojisi içerisindeki yeri ve konumu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kafkaslar, Kars, Borluk Vadisi, Erken Demir Çağı

Abstract

Borluk Valley, which is located in Kars Plateau in the Region of Eastern Anatolia, is on the way of crossing from Caucasia to Anatolia. Therefore it is a geopolitically significant place. Borluk Valley, which has geographically difficult conditions, has unique ecosystem in this region. In the previously performed studies, it was found that it has been a zone of occupation since 3.000 BC. It was discovered that this region, which was first explored by hunter-collector groups, has been settlement for many different cultures and civilisations since then. Through systematic studies, which we have been carried out since 2014, new data were found about Borluk Valley. In this study in accordance with the related studies, tomb field of Borluk Valley belonging to Early Iron Age, the history of the region and its position and location in its archeology will be dealt.

Keywords: Caucasian, Kars, Borluk Basin, Early Iron Age

Bölgenin Araştırma Tarihçesi

1891 yılında Gezgin H.C. Barkley'in yayınlamış olduğu *Asia Minor and Armenia* adlı çalışmasında Kars'ın yakın tarihi hakkında bilgiler verilmiştir¹. Bölgedeki ilk bilimsel kazı ve araştırmalar 1892/93 yıllarında N.

¹ BARKLEY, H. C. 1891: *Asia Minor and Armenia*, London.

Marr tarafından Ani’de yapılmıştır. 1942 ve 1944 yıllarında Prof. Dr. İ. K. Kökten, Kars Bölgesi’nde araştırmalar yaparak Azat Höyüğü (Dündartepe) bilim dünyasına tanıtmış ve 1952 yılında İ.K. Kökten tarafından höyükte küçük çaplı bir kazı çalışması yapılmıştır². Bölgedeki diğer çalışmalar ise; 1965 yılında K. Balkan ve O. Sümer’in Ani ve çevresinde yaptıkları kazı ve araştırmalar, 1990 yılında B. Karamağaralı tarafından yapılan Ani kazıları³, 1992 yılında S. Güneri’nin Erzurum ve Kars çalışmaları⁴, 1996 yılında S. Harmankaya ve O. Tanındı’nın TAY projesi kapsamında yapmış oldukları incelemeler⁵, 1997 yılında O. Özbek ve B. Yükmen’in Kars-Ardahan ve Iğdır illeri yüzey araştırmalarıdır⁶. Yine 1997-2013 yılları arasında A. Ceylan’ın Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri yüzey araştırmaları⁷, 1999 yılında H. Gündoğdu’nun Sarıkamış çevresindeki araştırmalar⁸, 2014 yılından itibaren A. Bingöl’ün Kars ve Iğdır illeri yüzey araştırmaları⁹ ve

² KÖKTEN, İ. K. 1943: “**Kars’ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor**”, Belleten VII, 601-613; KÖKTEN, İ. K. 1944: “**Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları**”, Belleten VIII, 659-681; KÖKTEN, İ. K. 1953: “**1952 yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmaları Hakkında Yeni Gözlemler**”, DTCFD 11/2-4, ; BALKAN, K.- SÜMER, O. 1967: “**1965 Yılı Ani Kazıları Hakkında Kısa Rapor**”, Türk Arkeoloji Dergisi XIV/1-2, 1965’ten Ayrı Basım, 104-118.

³ KARAMAĞARALI, B. 1992: “**1991 Ani Kazıları**”, Kazı Sonuçları Toplantısı XIV/2, 509-538; KARAMAĞARALI, B. 1996: “**1992-1994 Ani Kazıları**”, Kazı Sonuçları Toplantısı XVII/2, 493-512; KARAMAĞARALI, B. 1997: “**1995 Ani Kazıları**”, Kazı Sonuçları Toplantısı XVIII/2, 577-589; KARAMAĞARALI, B. 1998: “**Ani Kazılarına Toplu Bakış**”, Sanat Tarihi Dergisi IX, 37-42.

⁴ GÜNERİ, A. S. 1992: “**Doğu Anadolu’da Yeni Gözlemler**”, Türk Arkeoloji Dergisi XXX, 149-186.

⁵ HARMANKAYA, S.-TANINDI, O. 1996: “**Ağzıaçık, Borluk Deresi, Cilavuz, Tombultepe**”, TAY I.

⁶ ÖZBEK, O.-YÜKMEN, B. 2001: “**1997 Yılı Kars-Ardahan ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması**”, Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi 2, 145-153.

⁷ CEYLAN, A. 2001: **Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar**, Erzurum; CEYLAN, A. 2003: “**2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırması**”, AST (20/2), Ankara, 311-324; CEYLAN, A. 2004: “**2002 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırması**”, AST (21/2), Ankara, 263-272; CEYLAN, A. 2007: “**2005 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması**”, AST (24), Ankara, 1 vd; CEYLAN, A. 2008: **Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008)**, Erzurum.

⁸ GÜNDOĞDU, H.-AKTEMUR, A. M.-KUKARACI, İ. U.-ÇELİK, A.-ERASLAN, Ş. 1999: **Sarıkamış ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar**, Erzurum, 10.

⁹ BİNGÖL, A. 2015: “**2014 Yılı Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırması**”, AST 33/2, 131-144.

2012 yılından itibaren F. Bayram'ın yürüttüğü Ani kazı çalışmaları bölgedeki önemli araştırmalardır. Bu araştırmalar ile parçalı da olsa Kars'ın Tunç ve Demir çağlarına ilişkin önemli verilere ulaşılmıştır. Bu veriler doğrultusunda bölgenin, Karaz Kültürü, Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü, Erken Demir Çağı Beylikler Dönemi ve Orta Demir Çağı Urartu Krallığı kültür coğrafyalarına dâhil olduğu anlaşılmaktadır.

Bölgenin Coğrafyası

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars bölümünde yer alan Kars ili, konumu itibariyle Kafkaslardan Anadolu'ya geçişteki ilk ve en önemli güzergâhta bulunmaktadır. Stratejik olarak önemli bir konumda yer alan bölgenin doğusunda Ermenistan Cumhuriyeti, kuzeyinde Ardahan, batısında Erzurum, güneyinde Ağrı ve güneydoğusunda ise Iğdır illeri bulunmaktadır. (Harita 1)

İl merkezinin deniz seviyesinden yüksekliği 1768 m olup bölgenin genel yükseltisi ortalama 2000 metredir. Bu yükselti genel olarak batıdan doğuya doğru azalma göstermektedir¹⁰. Batıda, Sarıkamış çevresindeki düzlük alanlarda yükseklik 2000 m'yi aşarken Kars ovasında ise 1750 m civarına inmekte, doğuda Akyaka'da ise 1480 m'ye kadar gerilemektedir. Yine Sarıkamış'taki Handere Geçidi (2368 m), Kars-Kağızman yolu üzerindeki Paslı Geçidi (2020 m) ve Kars-Diğor yolu üzerindeki Hanlar Geçidi (2286 m) bölgedeki önemli geçitler ve yükseltilerdir¹¹.

Genel olarak volkanik örtü ile kaplanmış plato alanlarında geniş bazalt örtüsü bulunmaktadır. Plato alanı üzerinde yükselen dağlık kütleler kuzeyde Allahuekber Dağları (3120 m), Kısır Dağı (3197 m) ve Akbaba Dağı (3040 m), doğuda Dumanlı Dağı (2699 m), güneyde Yağlıca Dağı (2961 m) ve Aladağ (3138 m) yükselmektedir. Bu yükseltilerin arasında bulunan Kars Ovası Kuzeyde Allahuekber Dağları, güneyde Yağlıca Dağı ile Sarıkamış-Kars Platosu arasında olup batıda Akbaba tepeleri, kuzeyde kabaca Kars çayı ile sınırlandırılmaktadır¹². Kars çayına paralel olan

¹⁰ Ketin, İ. 1961: **Türkiye'de Magmatik Faaliyet**, Ankara, 12; Arbas A. vd.1991: **"Horasan (Erzurum İli) Dolayının Jeolojisi"**, MTA Genel Müdürlüğü, Rapor No: 9431, Ankara, 104.

¹¹ SEVİNDİ, C. 1999: **Sarıkamış'ın Coğrafi Etüdü**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 22; KARAGECİ M. 2011: **Kars-Akyaka'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar**, Kafkas Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 10.

¹² BİNGÖL, A. 2003: **En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1-3.

kuzeydeki yükseltiler ise Leylek Tepe ile Çakmak Tepeleri'dir¹³.

Arpaçay ve Aras nehirlerine bağlı kollarının şekillendirdiği bu bölgenin kendine özgü coğrafyası, bölgenin kültürel gelişimine de etki etmiştir. Bölgenin en büyük akarsuyu olan Aras Nehri, bağlı kollar aracılığıyla taşıdığı suyu Hazar Denizi'ne boşaltmaktadır¹⁴. Bu kollar; Türkiye-Ermenistan siyasi sınırını oluşturan Arpaçay, Kars Çayı, Sarıkamış yöresinin sularını toplayan Karakurt Çayı, Kağızman yakınlarında Aras Nehri'ne katılan Kötek Suyu, Azat Köyü'nde yer alan Azat Höyüğü'nün güneyinden geçen ve güneydoğu-kuzeybatı yönünde akan Borluk Deresi'dir¹⁵.

Sunuş

Güney Kafkasya'daki stratejik konumu dolayısıyla Kars ve yakın çevresi, Tunç çağlarında Kura ile Aras nehirleri arasında yayılım gösterip gelişen Karaz ve Aras Boyalıları Kültürü'nün çekirdek alanı içerisinde kalmaktadır. Bu kültürlerle ilgili birçok merkezin tespiti yakın zamana kadar yapılan arkeolojik çalışmalarla tespit edilmiştir. Buna ek olarak bölgenin stratejik konumundan dolayı; Demir Çağları'ndaki kültürlerle de dâhil olduğunu görmekteyiz. Ani Antik Kenti'nin kuzeyinde bulunan Yevşan Düzü'nde Erken Demir Çağı'na ait surların ve yine Ani iç kalede Urartu dönemine ait surların bulunması bu bilgiyi teyit etmektedir¹⁶. Son üç yıldan beridir sürdürdüğümüz arkeolojik yüzey araştırmalarında bölgenin İlk Tunç Çağı Karaz Kültürü ve Demir Çağları'na ait merkezlerinin tespitine çalışılmıştır. Bu araştırmalar doğrultusunda 2016 yılında iki dönemin de izlerinin bulunduğu Borluk Vadisi Azat Höyük sit alanında çalışmalar sürdürülmüştür. Kars kent merkezinin 8 km güneybatısında bulunan Azat Köyü yakınlarında bulunan Borluk Vadisi tarih öncesi çağlardan itibaren yerleşimlere sahne olmuş bir bölgedir.(Fotoğraf 1) Bölgedeki kaya üstü resimler¹⁷ Kars'ın tarih öncesi dönemlerine ışık tutmakla birlikte bu bölgenin

¹³ DEMİR, M. 2014: **Kars Kent Coğrafyası**, Erzurum, 88.

¹⁴ KARAGEÇİ M. 2015: **Arpaçay Havzası'nda Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar**, Kafkas Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kars, 18.

¹⁵ KARAGEÇİ, M. 2014: **"Arpaçay Havzası'nda Tunç Çağı Yerleşmeleri"**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 14, 77-95; DEMİR, M. 2014: 86-87.

¹⁶ BELLİ, O. 2007: **"Erken Demirçağı'nda Ani"**, (Ed. Oktay Belli) Kars, 2. Kent Kurultayı: Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz, Kars Belediyesi Kültür Yayınları No. 1, İstanbul, 83.

¹⁷ BİNGÖL, A. 2016: **"Yüzey Araştırmaları Işığında Borluk Vadisi Kaya Üstü Resimleri"**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 39, Konya, 347-355;

göçebe hayat tarzını benimsemiş toplumlar tarafından yerleşim yeri olarak seçildiğinin kanıtı olarak ileri sürülebilir. Yine Azat Köyü içerisinde yer alan Azat Höyük'ün (Dündartepe) Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'nın sonuna kadar yerleşime sahne olduğu söylenebilir.

İlk Tunç Çağı'nda Gürcistan, Doğu Anadolu, Azerbaycan, Ermenistan, Kuzeybatı İran, Kuzey Suriye ve Levant topraklarına kadar yayılan Karaz Kültürü'nün¹⁸ çekirdek alanında kalan Borluk Vadisi içerisindeki Azat Höyük, kültürün en önemli merkezlerinden birisi görünümündedir. Yaptığımız araştırmalarla¹⁹ kültüre ilişkin taşınabilir ocak, ocak altı, işlenmiş kemik aletler, siyah açkılı Karaz Keramikleri'nin en iyi örneklerine ulaşılmıştır. K. Kökten'in yapmış olduğu sondaj çalışmalarının sonuçlarında bahsettiği ve Eti (Hitit)²⁰ dönemine tarihlendirdiği keramiğin Urartu keramiği olabileceği düşünülmektedir.

Bölge, Erken Demir Çağı'nda aşiretler şeklinde örgütlenmiş toplumlar tarafından iskâna tabii tutulmuş ve bölgedeki geniş otlak ve çayırlar, Tunç Çağı'ndan itibaren mobil pastoral gruplarca hayvancılık temelli ekonomik uğraşlarının kaynağını oluşturmuştur²¹. Bölge coğrafyasının dayatması ile şekillenen bu ekonomik model tarım destekli

---

ÖZGÜL, O. 2015: “**Erzurum Bölgesi Kaya Panoları**”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 5/10, Edirne, 169-198.

¹⁸ PEHLİVAN, M. 1990: “**Karaz Kültürü ve Hurriler**”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S.1 C. 1, Van, 168-176; Ünsal V. 2006: “**Karaz Kültürü'nün Kuzey Sınırı**”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi S.16, 127-142; IŞIKLI, M. 2011: **Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü**, İstanbul, 15; ÖZGÜL, O.-ÜNGÖR, İ. 2016: “**Erikua'da Stratejik Bir Urartu Merkezi: Kasımınığı Kalesi**”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 17, 228.

¹⁹ Bilimsel üyesi olduğum bu araştırma T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile 1998-2013 yılları arasında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN başkanlığında, 2014 yılından itibaren ise Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Akın BİNGÖL başkanlığında gerçekleştirilmiştir.

²⁰ KÖKTEN, İ. K. 1944: 667. Kökten'in Hitit keramiği olarak tanımladığı keramiklerin Urartu keramiği olduğu söylenebilir. Çünkü bölgede Hitit egemenliğinden söz etmenin mümkün olmaması bu görüşe destek olarak gösterilebilir.

²¹ CEYLAN, A. 2004b: “**Doğubayazıt'ın Eskiçağ Tarihine Bir Bakış**”, Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu, İstanbul, 44; ÖZFİRAT, A. 2001: **Doğu Anadolu Yayla Kültürleri**, İstanbul, 1 vd.; ÖZGÜL, O. 2016: “**Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)**”, Tüba-ar 19, 137-157.

büyük baş hayvan besiciliğidir. Dolayısıyla Borluk Vadisi ve daha az rakımlı Ani gibi yerleşim yerleri konumlarının etkisiyle ön plana çıkan yerleşmelerdir. Buna temel oluşturacak veriler Ani şehrinde bulunan Erken Demir Çağı surları, Ziyarettepe Kalesi Nekropolü'nde²² bulunan Erken Demir Çağı mezarları ve keramik verileri, Akyaka'dan Kars Müzesi'ne getirilen Yivli keramikler²³ ve bu yıl tespitini yaptığımız Borluk Vadisi Erken Demir Çağı mezarından tespit edilen keramikler gösterilebilir.

Borluk Vadisi Erken Demir Çağı Mezarı

Borluk Vadisi Erken Demir Çağı Mezarı, Borluk Deresi'nin kuzeyinde bulunan Azat Höyüğü'nün hemen karşısında ve güneyindedir. (Harita 2) Mezarın Azat Höyüğü'ne olan uzaklığı 220 metredir. Yaklaşık olarak 500 m²'lik bir alana yayıldığı tespit edilen nekropol alanında iki mezarın kaçak kazı ile açıldığı görülmüştür. Borluk Erken Demir Çağı I olarak tanımladığımız mezar, 2.40x2 m ölçülerinde ve doğu-batı doğrultulu uzanmaktadır. (Fotoğraf 2-3; Çizim 2) Ortalama 1x1.60 cm ölçülerindeki 2 büyük sal taşı kapakları altında kalan mezar mimarisi ortalama 20 cm yüksekliğinde ve 40 cm uzunluğunda işlenmemiş dörder sıralı taş duvarlarla örülmüştür. (Fotoğraf 4) Borluk Erken Demir Çağı II olarak tanımladığımız mezar ise kaçak kazı sonucu ile daha çok tahrip edildiğinden mimarisi hakkında bilgiye ulaşılmamıştır. (Fotoğraf 5) 5x4.5 m. ölçülerindeki mezarın üzeri 1x2.50 m büyüklüğündeki işlenmiş sal taşı ile kapatılmıştır. (Fotoğraf 6) Borluk Erken Demir Çağı I'in aksine ikinci mezarda Erken Demir Çağı'na ait keramik verisine ulaşılmıştır. Bu mezarlar ile analoji kurulabilecek en yakın yerleşim merkezi kuş uçuşu 30 km. uzaklıktaki Ziyarettepe Kalesi'dir. Ziyarettepe Kalesi'nin güneybatı eteğinde bulunan nekropol alanının Erken Demir Çağı'nda da kullanıldığı anlaşılmaktadır²⁴. Dromoslu ve dromossuz olan bu mezarlardan dromossuz olanlar Borluk Vadisi'ndeki örnekleriyle büyük bir benzerlik göstermektedir. Ziyarettepe Erken Demir Çağı mezarlarından tespit edilen tutamaklı koyu yüzlü çanak parçaları²⁵ ise Doğubayazıt Kertenkele Nekropolü'ndeki²⁶ çanak çömlekler

²² BELLİ, O.-YARDİMCİEL, A. 2016: “Kars ve Ani Bölgesinin En Önemli Savunma Tesisi Ziyarettepe Kalesi”, TAÇ Dergisi 7, İstanbul, 4-13.

²³ YARDİMCİEL, A. 2010: *Akyaka'dan Kars Müzesi'ne Getirilen Yivli Keramiklerinin Değerlendirilmesi*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.

²⁴ BELLİ, O.- YARDİMCİEL, A. 2016: 13.

²⁵ BİNGÖL, A. 2016: “Ziyarettepe Kalesi ve Nekropolisi'nden Küçük Arkeolojik Buluntular”, Seleucia Olba Kazısı Serisi VI, İstanbul, 287-300.

²⁶ KONYAR, E. 2004: “Demir Çağı'nda Doğubayazıt ve Yakın Çevresi”, Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu, İstanbul, 51-72.

ile birebir aynıdır. Yine Erken Demir Çağı II mezarında tespit edilen obsidyen aletin; yonga üzerine yapılmış dişlemeli alet olduğunu söyleyebiliriz. (Fotoğraf 7; Çizim 1) Diğer Erken Demir Çağı mezarlarındaki gibi²⁷, tespit edilen mezarlar da toprağa açılan çukurlar içine örülmüş, duvarlar ile oluşturulmuştur. Mezarların üst tarafları sal kapak taşlarıyla kapatılmıştır.

SONUÇ

Aras ve Arpaçay nehirleri ile bu nehirlere bağlı kollarla şekillenen Kars ve yakın çevresinin, oldukça yüksek bir coğrafyada olmasına rağmen M.Ö. 3. Binyıl Karaz, M.Ö. 2. Binyıl Aras Boyalıları Kültürü, Erken Demir Çağı beylikleri ve Orta Demir Çağı Urartu Krallığı siyasi ve kültürel oluşumlarının alanı içerisine entegre olması önemli bir konudur. Bu entegrasyonun Karakurt, Kağızman ve Halıkışla dolambaçları²⁸ ile gerçekleştiği düşünülmektedir. 1768 m. rakımlı olan Kars Platosu'nun Aras Havzası'na ulaşmasını bu geçitler sağlamaktadır. Her biri kendi alanında uzman olan ekip üyelerimizle gerçekleştirdiğimiz bu arkeolojik araştırmalarla bölgenin kendi içerisindeki kronolojisi ve çevre kültür bölgeleri ile ilişkileri araştırılmaktadır. Bu hedef doğrultusunda 2016 yılında Borluk Vadisi ve Azat Höyük sit alanında gerçekleştirdiğimiz çalışmalar ile Kars'ın Erken Demir Çağı kültürüne ışık tutacak verilere ulaşılmıştır. Bu veriler öncelikle Kars ve yakın çevresindeki diğer merkezlerdeki verilerle karşılaştırılmış olup elde edilen sonuç komşu kültür bölgeleriyle de mukayese edilmiştir. Buna göre Borluk Vadisi Erken Demir Çağı Mezarları ve Ziyarettepe Kalesi Erken Demir Çağı Nekropolü, Ani Şehri'nde bulunan Erken Demir Çağı surları ve Akyaka bölgesinde tespit edilen yivli keramikler ile bölgenin Erken Demir Çağı'nda beylikler şeklinde örgütlenen siyasi ve kültürel sürecin dışında kalmadığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

- ARBAS A. vd.1991: “**Horasan (Erzurum İli) Dolayının Jeolojisi**”, MTA Genel Müdürlüğü, Rapor No: 9431, Ankara, 104.
- BALKAN, K.- SÜMER, O. 1967: “**1965 Yılı Ani Kazıları Hakkında Kısa Rapor**”, Türk Arkeoloji Dergisi XIV/1-2, 1965'ten Ayrı Basım, 104-118.
- BARKLEY, H. C. 1891: **Asia Minor and Armenia**, London.
- BELLİ, O. 2007: “**Erken Demirçağı'nda Ani**”, (Ed. Oktay Belli) Kars, 2. Kent

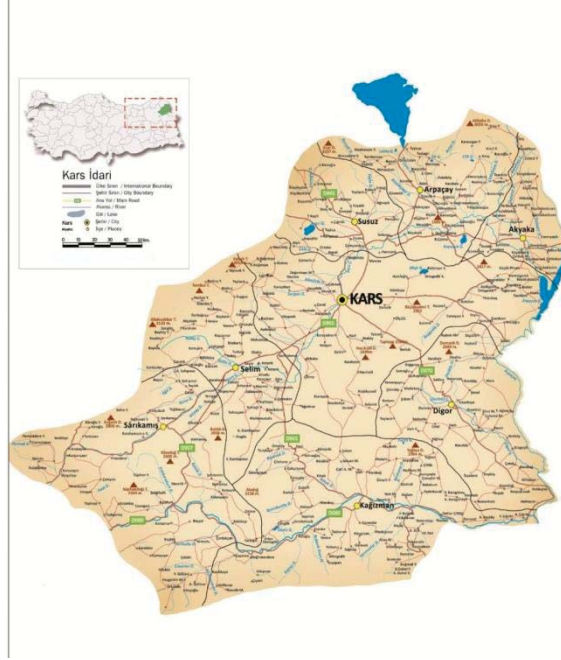
²⁷ BELLİ, O.-KONYAR E. 2003: **Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropelleri**, İstanbul, 1 vd.

²⁸ Dolambaç olarak tabir edilen geçitler 1768 m. rakımlı Kars coğrafyasının 800 m. rakımlı Aras Havzası'na geçişi sağlayan virajlı yollardır. Bunlardan en dik olanı Kağızman dolambacıdır. En kısa olanı ise Halıkışla olup en yayvan ve uzun olanı ise Karakurt dolambacıdır.

- Kurultayı: Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz, Kars Belediyesi Kültür Yayınları No. 1, İstanbul.
- BELLİ, O.-KONYAR E. 2003: **Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropolleri**, İstanbul.
- BELLİ, O.-YARDİMCİEL, A. 2016: **"Kars ve Ani Bölgesinin En Önemli Savunma Tesisi Ziyarettepe Kalesi"**, TAÇ Dergisi 7, İstanbul, 4-13.
- BİNGÖL, A. 2003: **En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- BİNGÖL, A. 2015: **"2014 Yılı Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırması"**, AST 33/2, 131-144.
- BİNGÖL, A. 2016: **"Ziyarettepe Kalesi ve Nekropolisi'nden Küçük Arkeolojik Buluntular"**, Seleucia Olba Kazısı Serisi VI, İstanbul, 287-300.
- BİNGÖL, A. 2016: **"Yüzey Araştırmaları Işığında Borluk Vadisi Kaya Üstü Resimleri"**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 39, Konya, 2016, 347-355.
- CEYLAN, A. 2001: **Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar**, Erzurum.
- CEYLAN, A. 2003: **"2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırması"**, AST (20/2), Ankara, 311-324.
- CEYLAN, A. 2004_a: **"2002 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırması"**, AST (21/2), Ankara, 263-272;
- CEYLAN, A. 2004_b: **"Doğubayazıt'ın Eskiçağ Tarihine Bir Bakış"**, Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu, İstanbul, 41-50.
- CEYLAN, A. 2007: **"2005 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması"**, AST (24), Ankara, 1 vd.
- CEYLAN, A. 2008: **Doğu Anadolu Araştırmaları I Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008)**, Erzurum.
- CEYLAN, A. 2015: **Doğu Anadolu Araştırmaları II Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014)**, Erzurum.
- DEMİR, M. 2014: **Kars Kent Coğrafyası**, Erzurum.
- GÜNDOĞDU, H.-AKTEMUR, A. M.-KUKARACI, İ. U.-ÇELİK, A.-ERASLAN, Ş. 1999: **Sarıkamış ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar**, Erzurum, 10.
- GÜNERİ, A. S. 1992: **"Doğu Anadolu'da Yeni Gözlemler"**, Türk Arkeoloji Dergisi XXX, 149-186.
- HARMANKAYA, S.-TANINDI, O. 1996: **"Ağzıaçık, Borluk Deresi, Cilavuz, Tombultepe"**, TAY I.
- IŞIKLI, M. 2011: **Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü**, İstanbul.
- KARAGEÇİ M. 2011: **Kars-Akyaka'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar**, Kafkas Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- KARAGEÇİ M. 2015: **Arpaçay Havzası'nda Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar**, Kafkas Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kars.
- KARAGEÇİ, M. 2014: **"Arpaçay Havzası'nda Tunç Çağı Yerleşmeleri"**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 14, 77-95.
- KARAMAĞARALI, B. 1992: **"1991 Ani Kazıları"**, Kazı Sonuçları Toplantısı

- XIV/2, 509-538.
- KARAMAĞARALI, B. 1996: “**1992-1994 Ani Kazıları**”, Kazı Sonuçları Toplantısı XVII/2, 493-512.
- KARAMAĞARALI, B. 1997: “**1995 Ani Kazıları**”, Kazı Sonuçları Toplantısı XVIII/2, 577-589.
- KARAMAĞARALI, B. 1998: “**Ani Kazılarına Toplu Bakış**”, Sanat Tarihi Dergisi IX, 37-42.
- KETİN, İ. 1961: **Türkiye’de Magmatik Faaliyet**, Ankara, 12
- KONYAR, E. 2004: “**Demir Çağı’nda Doğubayazıt ve Yakın Çevresi**”, Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu, İstanbul, 51-72.
- KÖKTEN, İ. K. 1943: “**Kars’ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor**”, Belleten VII, 601-613.
- KÖKTEN, İ. K. 1944: “**Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları**”, Belleten VIII, 659-681.
- KÖKTEN, İ. K. 1953: “**1952 yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmaları Hakkında Yeni Gözlemler**”, DTCFD 11/2-4.
- PEHLİVAN, M. 1990: “**Karaz Kültürü ve Hurriler**”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S.1 C. 1, Van, 168-176.
- ÖZBEK, O.-YÜKMEN, B. 2001: “**1997 Yılı Kars-Ardahan ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması**”, Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi 2, 145-153.
- ÖZGÜL, O. 2015: “**Erzurum Bölgesi Kaya Panoları**”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 5/10, Edirne, 169-198.
- ÖZGÜL, O. 2016: “**Erzurum’da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)**”, Tüba-ar 19, 137-157.
- ÖZGÜL, O.-ÜNGÖR, İ. 2016: “**Erikua’da Stratejik Bir Urartu Merkezi: Kasımıntığı Kalesi**”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 17, 225-240.
- ÖZGÜL, O.-CEYLAN, A.-BİNGÖL, A.-TOPALOĞLU, Y.-GÜNAŞDI, Y.-ÜNGÖR, İ. 2013: “**2011 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması**”, AST (30/2), Ankara, 272-292.
- ÖZFIRAT, A. 2001: **Doğu Anadolu Yayla Kültürleri**, İstanbul.
- SEVİNDİ, C. 1999: **Sarıkamış’ın Coğrafi Etüdü**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 22.
- YARDİMCİEL, A. 2010: **Akyaka’dan Kars Müzesi’ne Getirilen Yivli Keramiklerinin Değerlendirilmesi**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.

Harita 1. Kars İl Haritası

Harita 2. Erken Demir Çağı Nekropolü

Fotograf 1. Borluk Vadisi Genel Görünüm

Fotograf 2. I Nolu Mezar

Fotograf 3. I Nolu Mezar

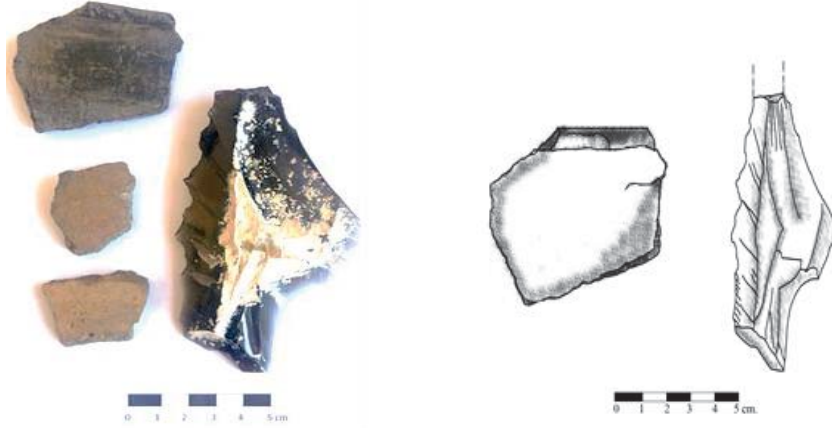
Fotograf 4. I Nolu Mezar

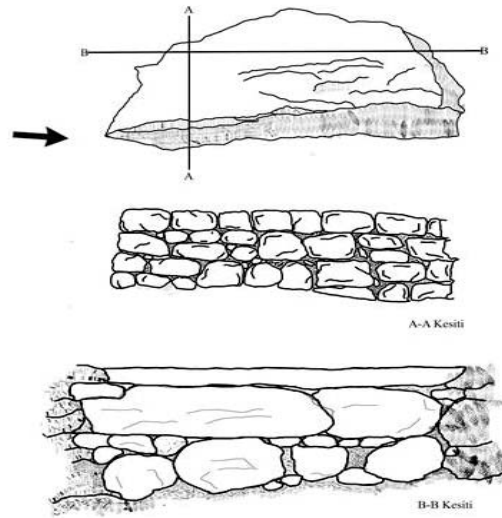
Fotograf 5. II Nolu Mezar

Fotograf 6. II Nolu Mezar Sal Kapak Taşı

Fotograf 7. II. Nolu Mezar Keramikleri ve Çizimleri

Borluk Vadisi Erken Demir Çağı Nekropolü I

Çizim 2. I. Nolu Mezar